

KÖZLEMÉNYEK

Hodászi tételei (1610) – Megjegyzések az RMNy 1009 leírásához. Újfalvi Imre (kb. 1560–post 1616) ügyének első zsinati tárgyalása idején avatásra és beiktatásra jelentkezett ifjú prédikátorok 1610. november 7-ére kitűzött vizsgáztatására fogalmazott meg Tiszántúl szuperintendense 16 tételt az esperesek testülete képviselőjében (nomine reverendi dominorum seniorum) és jóváhagyásával. Ugyanezen a napon írta alá első reverzálisát Újfalvi Imre, ezzel degradálása megszűnővén, Váradon újra elfoglalta előbbi esperes-lelkési tisztségét. A tételek napvilágot láttak nyomtatásban a következő esztendő folyamán, majd Hodászi Pap Lukács elküldött egy példányt egykori mesterének, David Pareus professzornak Heidelbergbe. Ő erre csak Hodászi halála (1613. május 17.) után válaszolt, 1614. augusztus 5-én. Pareusnak ezt a levelét, későbbi levelével együtt,¹ közreadta egy évszázaddal később Debreceni Ember Pál (1660–1710). Ugyanakkor közreadta a 16 tételt is.² Az újraközlés említése hiányzik az RMNy leírásából.

Hodászi tételei tizenöt nyomtatott mű társaságában maradtak meg. Közülük három 16. századi (az 1587. és 1591. évből), tizenkettő 17. századi (az 1613, 1619, 1620, 1621, 1658, 1677. évből). A legutolsó szintén négyleveles, mint Hodászi munkája. Túlerhelte volna a könyvészeti munkálatokat az egyes példányok állapotának, akár a hajdani tulajdonosok nevének összegyűjtése, a leírttal egybekötött (kolligált) művek címének megállapítása és közreadása az RMNy-kötetekben. Beleillik viszont további tanulmányokba a kolligálás ezen esetben is megnyilvánuló értékmentő volta, főleg könnyen elkallódó füzetek, aprónyomtatványok megőrzésében, továbbá a tudatos és rendezett vagy pedig véletlen és rendezetlen egybekötéseknek az elemzése.

Megsonkították valamikor a Teleki Téka egyetlen példányát, amelyet szerencsésen több művel együtt valaha gyűjtőkötetbe (Sammelband) foglaltak. Ha nem előbb történt, akkor maga Teleki

¹ Valószínűleg volt több levélváltás is, mint amiről tudhatunk. Maga Újfalvi is írhatott külföldre, többek között Pareusnak. Heidelberg pusztulása miatt minden odaveszett. Hodászi püspök utódának, Milotai Nyilas Istvánnak az intézkedései és a későbbi zsinatokon tárgyalt fejlemények közé tartozik Pareus 1616. március 14-én kelt második levele, ezt fel is olvasták a csengeri zsinaton. – Más forrása nem lévén, Debreceni Ember Pál nyomán újra közölte és kommentálta ezt a két levelet is HELTAI János, *David Pareus magyar kapcsolatai = Tudóslevelek művelődésünk külföldi kapcsolataihoz 1577–1797*, Szeged, JATE, 1989, 13–76 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez, 23). Elérhető az interneten: http://misc.bibl.u-szeged.hu/29003/1/ad_023.pdf

² *Historia ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania... hoc ordine concinnata a Frid. Adolpho LAMPE...*, Trajecti ad Rhenum, M. D. CC. XXVIII, 339–343. Magyarul is megjelentek Hodászi tételei: DEBRECENI EMBER PÁL, *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, fordította Botos Péter, Sárospatak, SRKTGY, 2009, 243–245. Elmaradt a fordításból az 1610-es évszám, valamint az is, hogy vizsgára kitűzött tételekről van szó. Váradon respondens volt minden ordinálásra jelentkező prédikátor, ezért félreérthető a cím közölt fordítása: „Igazhitű megállapítások az egyházi hatalomról, amelyekről a Váradon rendezendő zsinaton szándékoznak majd választ adni.”

Sámuel kötötte egybe ezt a tizenhat művet; közöttük negyedik ez a négyleveles munka, amely így megérhette korunkat.³ Kivágták a cím harmadik sorának elejéről a „D” kezdőbetűt, és hátulról papírral pótolták. Az RMNy „e[!]” jelölése tehát félreértés. Nincs a címben sajtóhiba, mutatja a közepra zárt cím aszimmetriája, és mutatja az első tétel fölött a DE POTESTATE ECCLESIASTICA címrészlet megismétlése, a címlap verzóján a papírral leragasztott betűhely, hogy valójában „[D]e” illet volna a leírásba, ha a példány későbbi csonkítását valóban jeleznünk szükséges a címleírásban.

A kötet címe tehát, nem címleírási szokások szerint (bárki olvashatja az RMNy leírását), hanem ahhoz hasonlóan, ahogyan a debreceni nyomdász szedte a címlapot:

A S S E R T I O N E S
Orthodoxæ,
DE POTESTATE
ECCLESIASTICA:
De quibus responfuri funt Ordinandi Va-
radini in Synodo Generalis, Anno
1610. Die feptima
Novembris.
A
L U C A H O D A S Z I N O , Paftore Ecclefiæ
Debr: & Superintendente Fratrum Cis
Tibifcscanorum Nomine R. D.
Seniorum propofitæ.
[záródísz]

Nincs évszám a DEBRECINI, nyomtatási hely után. Az ifjú prédikátorok és a felavatók tiszttségéhez illő chronostichonba rejtette Lipsiai Rheda Pál debreceni nyomdász a négy levélre terjedő tételek megjelentetésének keltezését: TV es SaCerDos In æternVM = 1611. Bibliai idézet ez (Zsidók 5,6; 7,17 illetve Zsoltárok 110,4), háttére Ábrahám történetének az a mozzanata, amikor a még az Ábrám nevű vándorló ősatyát Melkisédek megáldotta (1Mózes 14,19–20).

Hangsúlyos Hodászi tételeiben a testületi kormányzás, a közös megegyezéssel elfogadott döntés. Ezt keveset említették azóta, hogy 1942-ben megjelent Miklós Ödön (1895–1955) csepregi református lelkész munkája, rámutatva a református egyházszervezetnek erre a lényegi jellemzőjére, és Hodászi példáját is megemlítve.⁴ Az Újfalvival foglalkozó újabb irodalomban sincs ez kellően képviselve, nem kapott hangot azóta, hogy Kiss Sándor részletes és gondos tanulmánya nyomán⁵ Keserű Bálint úttörő kiadása erről sem hallgatott. Szükséges fölvetnünk ezt a tényezőt, mert elkezdődött ugyanabban az évtizedben túl a Dunán a presbitériumok (vagy konzisztóriumok) szervezése, létre is jött Pápán 1617-ben, majd a század közepéig számos helyen. Újfalvi és Hodászi idején azonban nem gyülekezeti, hanem kerületi vagy akár országos szintű egyházkormányzati szervről van szó, a seniorok vagy esperesek testületéről. Ezzel kapcsolatos az is, hogy kezdve a Hercegszőlősi harmadik kánonnal,⁶ ismétlődik az a követelmény, hogy soha ne önféjűen és önhatalmúlág gyakorolja tiszttségét a szuperintendens.

³ Teleki–Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely, Tq–1564, colligatum 4.

⁴ *A magyar protestáns egyházkormányzat kialakulása a reformáció századában*, Pápa 1942, 16–17, 178–179 (A Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai, 41).

⁵ Felhasználta az itt megnevezett kéziratok forrásokat, és bőven kivonatolta, de nem közölte szemelvényes szövegeket sem Kiss Sándor, *Szilvánúfalvi Anderkó Imre = Egyháztörténet*, új folyam 2(1959), 218–241.

⁶ RMNy 393.

„*Superintendens ex consensu Seniorum omnia faciat, nec aliquid in rebus privato consilio tentet.*” (A₁b) Bővebben fogalmaz a magyar változat. „Az fő püspök semmit az önnön fejétől ne cselekedjék, hanem ha valamit akar kezdeni, az Senioroknak és az kik többen arra valók léznek, hírré tégye, és azoknak egyenlő tanácsokból és akaratjokból légyen, ha mit akar cselekedni.” (A₁b – újra kezdődik a levelek számozása, a második füzet is „A” jelű).

Hodászinál csupán az Apostoli Hitvallásra, és két ízben is Calvinus *Institutiójára* történik hivatkozás. Nem hiányzik ilyen hivatkozás Újfalvi védőbeszédében sem. Meggondolkoztató, hogy sem itt, sem az Újfalvi ügyének tárgyalása folyamán nincs utalás a *II. Helvét Hitvallásra*. Közben kimondja Hodászi a 8. tételben, hogy nem egyemeres kérdés a felhatalmazással való élés, azaz

„...non penes unum est, ... ut pro suo arbitro et privata autoritate, quid vis faciat: sed penes Presbyterium, id est, consensum Seniorum Ecclesiae, ipsius confessio et suffragio Electorum...”

Többek között megtoldja még ezt a 14. és 16. tételben is azzal, hogy éppen az egyházra tartozó dolgok keveredhetnek rendteremtés hiányában a polgári hatalommal, ezért szükséges, hogy a zsinatokon az elnökléssel megbízott esperes vagy püspök mindent

„...ex consensu Presbyterorum faciant...”, illetve az efféle ügyek kezelése „...ad consensum Seniorum pertinet...”

Mit vallott és tanított valójában Újfalvi Imre ezzel szemben? Bizonytalan sejtelmünk lehetnek csupán arról, hogy bár vállalt nézetét el egészen a vértanúságig bibliai és ősegyházi eszményekre alapozhatta, miként szabályozta volna ilyen értelemben református egyháza tanítását és kormányzását beleágyazva a maga kora társadalmába? Ismételten hivatkozik arra a későbbi tárgyalás folyamán, hogy állításait megbizonyítja. Soha nem írta le tételeit, csupán ígérte? Ha pedig leírta, három egyházmegeye lelkési karában, akiket maga mellé állított és akik között mozgalmat gerjesztett, senki nem őrzött meg semmit másolatban? Vagy ha nem volt mit másolniuk, az elismerten nagy tudós és rendkívüli pedagógus adottságú Újfalvit annyira magára hagyták, hogy tanításaiból senki nem örökített meg írásban valamennyit?

Hasonlóan ismeretlen, milyen példát mutatott Váradon a szertartások végzésében Újfalvi, mert a Hodászi és mások rítusát is alapjában helytelennek bélyegezte, szintén példák vagy legalább a liturgikus rend némely részleteinek említése nélkül. 1972 óta, Keserű Bálint számos lezáratlan kérdést soroló tanulmánya és közlése óta nem sikerült korabeli adatokkal megtámogatni a vádakát és viszontvádakát. Abból képtelenség reformelveket és biblikus szabályozást összeállítanunk, kikövetkeztetnünk, hogy mivel vádolta és minek nevezte az élemedett szuperintendenst. „Vérszopó Antikrisztus”-nak és „Babilioniai kurvá”-nak mondta és írta Hodászit, egykori barátját Újfalvi, holott az esperesi testület tagjaként korábban maga is a Hodászit püspökké választók és avatók sorába tartozott. Alkati, személyiségi és valamiért elhallgatott egyéb okoknak is hozzá kellett járulnia a két nagy formátumú személyiség között kirobban ügy elfajulásához.

Lenne mit vitatnunk azon is, hogy a református egyház szervezetén belül a püspöki tisztség eltörlése volt-e az Újfalvi mozgalmának megfogalmazott célja. Például Kiss Sándor is arra a meggyőződésre jutott említett tanulmányában, hogy nem. A megnevezett egyházi atyák munkái és Hodászi tételei alkalmasak lehetnek elindulásul, de hogy ezek nyomán kikerekedhet-e az elmérgesedett ügyben körvonalazatlan reform és egyháztársadalmi megoldása, az elég bizonytalannak látszik. Természetesen az RMNy leírásai csupán a mű azonosítására tartozó kérdések összegzését vállalhatták válogatott szakirodalom alapján. Legfrissebb volt a 2. kötet készítése idején (1983) Keserű Bálint perújítása, erre hivatkoztak.

További kérdés az RMNy leírásában az a megállapítás, hogy a per *eredeti jegyzőkönyve* látott napvilágot 1972-ben.⁷ Ez lehetetlen. A többször újra kezdődő és egyre jobban elmérgesedő ellentét lezárásaként Hodászi halála és Báthori Gábor meggyilkolása után próbáltak a váradiak pontot tenni Újfalvi ügyére, ennek érdekében jelentést fogalmaztak a Váradra látogató Bethlen Gábornak. Belefoglalták a Báthori Gábor fejedelem idején lezajlott zsinati eljárás feljegyzéseit. Nem tudhatjuk, hogy kivétel nélkül mindent-e, vagy válogattak. Ennek az előterjesztésnek a másolatát őrizte meg Szilágyi Benjámín István (1616–1652) pataki professzor kéziratos gyűjteménye.⁸ Ebből történt a részben szemelvényes kiadás, amelyről maga Keserű Bálint kimondta, hogy „a közölt dokumentum nem azonos az eredeti jegyzőkönyvvel.” Tehát közel egykorú másolatból készült a szöveg kiadása, mert az eredeti jegyzőkönyv aligha élte túl Várad pusztulását (1660). Tekinthejtük hitelesnek a közel egykorú másolatot, amelyhez a névtelen másoló még a száműzött Újfalvi sorsáról hozzátoldott egy rövid értelmezést, de nincs rá módunk, hogy vizsgáljuk a másoló közvetlen forrását, így a zsinaton jelen volt Kecskeméti Alexis János (kb. 1575–1618/1619) által megnevezett *Diarium manuscriptum* mibenlétét (és esetleges többleteit), amelyből 1611 februárjában ő másolta Újfalvi és Hodászi levelét. Az is eldöntetlen, hogy ennek a levélváltásának a másolata a Kecskeméti Alexis saját kezű írása-e, vagy pedig valaki mással Szilágyi Benjámín István készíttetett újabb másolatot erről. Debreceni Ember Pál sem hivatkozik részletesen a keze ügyében forgott dokumentumokra, holott például Pareus két levelét más forrásból nem ismerjük, tehát tőle sem tudjuk meg, hogy a megnevezettek és említettek mellett még milyen hozzáférhető forrásai lehettek, amelyeknek válogatott részleteit közölte.

Újabbban sem sikerült senkinek egykorú dokumentumok nyomán bővebben adatolnia az ügyet, kivéve a száműzött Újfalvi Imre felvidéki és kolozsvári fölbukkanását.

Maradt még egy másolat, ez 18. századi, tehát mégsem mehetett teljes feledésbe Újfalvi ügye. Egyes nevek hibás olvasatából, amelyeket a helyenként javítgató Sinai Miklós (1730–1808) sem helyesbíthetett, és egyéb apró eltérésekből vélhetően, nem teljesen azonos forrásból készült, mint a Bencédi Székely Istváné. Sinai Miklós mentette meg az utókornak.⁹ Jelenleg Milotai Nyilas István körlevelét, amelyben felszólítást fogalmaz, hogy sehol ne fogadják be a száműzött Újfalvit, csak az itt megőrzött másolatból ismerjük.

Debreceni Ember Pál a címlapról elhagyta az impresszumot, egyébként pontosan közölte Hodászi tételeit. Nem hogy szóról szóra, hanem szinte betűről-betűre. A különbség igen csekély. Néhol elhagyta a vesszőt, kettőspont helyett vesszőt nyomtatott, a bibliai helyek arab számát római számra változtatta, Calvinusnál is római szám van a könyv és fejezet arab sorszáma helyett, máshol *cunque* helyett *cumque*, Filij helyett Filii, *propiè* helyett *proprie*, á helyett à, nagybetű helyett kisbetű. Sed helyett fèd, Civili helyett civilii, stb. Tehát Debreceni Ember Pál használhatta magát a nyomtatott példányt, nem másolatból dolgozott.

Debrecenben konferencia foglalkozott Újfalvi ügyével 2018 májusában, mintegy megelőlegezve régóta esedékes rehabilitálását. Az elhangzott előadások szerkesztett változata remélhetőleg megjelenik. Emellett a tervezett kötet kihagyások nélkül tartalmazza az itt megemlített kéziratos források szövegét, valamint hasonmásban Hodászi Lukács tételeit.¹⁰

FEKETE CSABA

⁷ Acta Historiae Litterarum Tomus VIII. JATE, Szeged 1968, 3–16; Tomus X–XI. JATE, Szeged 1972, 53–58.

⁸ Synodalia, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, kézirattár, R 575.

⁹ Sinai Miklós s. k. kéziratainak és vegyes másolatoknak a gyűjteménye, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár, Debrecen, kézirattár, R 509/50.

¹⁰ *Újfalvi Imre pere és műveltsége*, Tanulmányok és szöveggözlések, szerk. Oláh Róbert, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2019 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai).